

SOCIALISME I LLIBERTAT

FREI BETTO

São Paulo, Brasil

A la dècada dels 80 vaig tenir l'oportunitat de visitar, amb una certa freqüència, països socialistes (la Unió Soviètica, la Xina, l'Alemanya Oriental, Polònia, Txecoslovàquia i, uns quants cops al llarg de l'any, Cuba). També vaig ser a la Nicaragua sandinista. Tots els viatges van ser fruit d'invitacions dels governs d'aquells països, interessats en el diàleg entre l'Estat i l'Església. Creien que persones lligades a la Teologia de l'Alliberament hi podrien contribuir.

Tot i que no sóc teòleg, el meu interès per la relació entre fe i política, i pel diàleg entre marxisme i cristianisme, més enllà de l'experiència pastoral amb Comunitats Eclesiàstiques de base i educació popular –matrius de la Teologia de l'Alliberament– em van donar prou credencials per aquell tipus d'assessorament.

De tot el que vaig observar en aquells anys vaig concloure que socialisme i capitalisme no aconseguirien vèncer la dicotomia entre justícia i llibertat. Al socialitzar l'accés als béns materials bàsics i als drets elementals (alimentació, salut, educació, feina, habitatge i oci), el socialisme va implantar, també, un sistema més just a la majoria de la població que no pas el capitalisme.

Encara que incapaç d'evitar la desigualtat social i, per tant, estructures injustes, el capitalisme aparentment va aconseguir instaurar una llibertat –d'expressió, reunió, moviment, creença, etc.– que no es veia en països socialistes governats per un partit únic (el comunista), els afiliats del qual estaven subjectes al "centralisme democràtic".

L'ideal residiria en un sistema capaç de reunir la justícia social predominant en el socialisme i la llibertat individual vigent en el capitalisme? Aquesta qüestió me la van fer avinent persones amigues des de fa molts anys. Els vaig manifestar que la dicotomia és inherent al capitalisme. La pràctica de la llibertat que hi predomina no s'adiu amb els principis de justícia. N'hi ha prou a recordar que els seus pressupostos paradigmàtics –competitivitat, lliure iniciativa, autonomia i sobirania del mercat– són contraris als principis socialistes (i evangèlics) de solidaritat, compartició, defensa dels drets dels pobres, i de la sobirania de la vida sobre els béns materials.

Pocs rics, molts pobres

En el capitalisme l'apropiació individual, familiar i/o

corporativa de la riquesa és un dret protegit per llei. I l'aritmètica i el sentit comú ensenyen que quan un s'apropia d'alguna cosa molts en són els desapropiats. L'opulència d'uns pocs deriva de la manca de molts. La història de la riquesa en el capitalisme és una seqüència de guerres, opressió colonialista, saquejos, robatoris, invasions, annexions, especulacions, etc. N'hi ha prou a verificar el que va succeir a Llatinoamèrica, a l'Àfrica i a l'Àsia entre els segles XVI i la primera meitat del segle XX. Avui en dia la riquesa de la major part de les nacions desenvolupades té l'origen en la pobresa dels països dits emergents. Encara ara els paràmetres que regeixen l'OMC són clarament favorables a les nacions metropolitanes i desfavorables als països exportadors de matèries primeres i mà d'obra barata.

Un país capitalista que actués segons els principis de justícia cometria un suïcidi sistemàtic, perquè deixaria de ser capitalista. Recordo que, als anys 80, quan vaig formar part de la Comissió Sueca de Drets Humans, va ser qüestionat, en una conferència a Uppsala, per què el Brasil, amb tanta abundor, no aconseguia eradicar la misèria, tal com ho havia fet la petita Suècia. Els vaig preguntar: "Quantes empreses brasileres estan instal·lades a Suècia?". Es va fer un llarg silenci. En aquella època, cap empresa brasilera operava a Suècia. Tot seguit vaig tornar a preguntar: "Saben quantes empreses sueques estan presents al Brasil?" Tothom sabia que hi havia marques en quasi tota l'Amèrica Llatina com ara Volvo, Scania, Ericsson i SKF; però ignorava quantes n'hi havia al Brasil. "Vint-i-sis", vaig aclarir. (Avui en són 180). ¿Com parlar, a dreta llei, de justícia quan un dels plats de la balança comercial és òbviament favorable al país exportador en detriment de l'importador?

Sí: la injustícia social és inherent al capitalisme, podria admetre algú. I després objectar: ¿però no és veritat que, en el capitalisme, el que falta en justícia sobra en llibertat? ¿Als països capitalistes no predominen el pluripartidisme, la democràcia, el sufragi universal, i ciutadans i ciutadanes no manifesten amb llibertat les seves crítiques, creences i opinions? ¿No poden viatjar lliurement ni tan sols viure en un altre país, sense que calgui imitar els "balseros" cubans?

De fet, als països capitalistes, la llibertat existeix només per a una minoria: la classe dels que tenen riquesa i poder. Per als altres, vigeix el règim de

llibertat consentida i virtual. ¿Com parlar de la llibertat d'expressió d'una dona de fer feines, un petit pagès, un operari? És una llibertat virtual, perquè no disposen de mitjans per exercitar-la. I si critiquen el govern això sona com una gota d'aigua submergida per l'ona abassegadora dels mitjans de comunicació –televisió, ràdio, internet, diaris i revistes– en mans de l'elit que tracta d'infondre en l'opinió pública la seva visió del món i el seu criteri de valors. Fins i tot la idea que miserables i pobres són lliures és admesa

Per què els vots d'aquesta gent mai no produeixen canvis estructurals? En el capitalisme, a causa de l'abundància d'ofertes en el mercat i a la inducció publicitària al consum superflu, qualsevol persona que disposi d'un mínim de renda és lliure per escollir, a les lleixes dels supermercats, entre diferents marques de sabó o de cervesa. S'intenta, però, escollir un govern acarat als drets dels més pobres! S'intenta alterar el sagrat "dret" de propietat (basat en l'ocultació d'aquest dret a la majoria). ¿I per què Europa i els Estats Units tanquen les seves fronteres als immigrants dels països pobres? On és la llibertat de moviment?

Contradiccions del socialisme

El socialisme és estructuralment més just que el capitalisme. Però en les seves experiències reals no ha sabut posar sobre la taula la qüestió de la llibertat individual i corporativa. Envoltat per nacions i pressions capitalistes, el socialisme soviètic va cometre l'errada d'abandonar el projecte originari de democràcia proletària, fonamentat en els soviets, per tal de perpetuar la maleïda herència de l'estructura anomenada "centralisme democràtic". En països com ara la Xina, es nega a la nació la llibertat concedida al capital. Allà el socialisme ha assumit el caràcter excèntric de "capitalisme d'Estat", amb tots els agreujants, com ara la desigualtat social i les bosses de misèria i pobresa, la sobreexplotació del treball, etc.

No sorprèn, doncs, que el socialisme real s'hagi ensorrat a la Unió Soviètica, després de setanta anys de vigència. L'excessiu control estatal va crear situacions paradoxals, com el fet que els russos fossin els pioners en la conquesta de l'espai, sense tanmateix aconseguir oferir a la població béns de consum elementals de qualitat, un mercat sense intermediaris eficient i una pedagogia de formació dels propalats "homes i dones nous".

En aquest escenari, Cuba és una excepció. Es tracta d'una illa quàdruple: geogràfica, política (és l'únic país socialista de la història d'Occident), econòmica (a causa del bloqueig imposat criminalment pel govern dels Estats

Units) i òrfena (amb la fi de la Guerra Freda i la caiguda del Mur de Berlín, el 1989, va perdre el suport de la extinta Unió Soviètica).

El règim cubà és exemplar pel que fa a la justícia social. Una prova d'això és el fet d'ocupar el lloc 51è al IDH (Índex de Desenvolupament Humà) establert per l'ONU (el Brasil n'ocupa el 70è) i no presentar bosses de misèria (per bé que hi ha pobresa) ni abrigar una casta de rics i privilegiats. Si hi ha qui es llança al mar amb l'esperança d'una vida millor als Estats Units, això es deu a les exigències, gens atractives, de viure en un sistema de compartició. Viure a Cuba és com habitar en un monestir: la comunitat està per sobre de l'individu. I d'aquest s'exigeix un considerable altruisme.

Quant a la llibertat individual, aquesta mai ha estat negada als ciutadans, excepte quan ha representat una amenaça a la seguretat de la Revolució, o ha significat projectes econòmics sense el degut control estatal. És innegable que el règim cubà ha tingut, al llarg de cinc dècades (la Revolució completarà 50 anys el 10 de gener de 2009), les seves fases de sectarisme, tributàries de la seva aproximació a la Unió Soviètica. Amb tot, les denominacions religioses no han estat mai prohibides, ni els temples tancats, ni els sacerdots i els pastors perseguits per raons de fe. La visita del papa Joan Pau II a l'illa, l'any 1998, i la seva apreciació positiva de les conquestes de la Revolució, sobretot en les àrees de salut i educació, en donen fe.

Tanmateix, el sistema dona senyals que es podria portar millor la qüestió del socialisme i la llibertat a través de mecanismes més democràtics de participació popular al govern, la flexibilització del monopartidisme o la major rotativitat en el poder. De manera que les crítiques al règim puguin arribar a les instàncies superiors sense que es confonguin amb manifestacions contrarevolucionàries. Sobretot en l'àrea econòmica, Cuba haurà de repensar el seu model i facilitar a la població un accés a la producció i al consum de béns, que engloben des del pa de la fleca de la cantonada a les societats d'empreses d'economia mixta amb inversions estrangeres.

En el socialisme no es tracta de parlar de "llibertat de", sinó de "llibertat per a", de manera que aquest dret inalienable de l'ésser humà no cedeixi als vicis humans capitalistes que permeten que la llibertat d'un s'ampliï en detriment de la llibertat d'altri. El principi que fa: "A cadascú segons les seves necessitats; de cadascú, segons les seves possibilitats" ha de dirigir la construcció d'un futur socialista en què el projecte comunitari sigui, de fet, la condició de realització i felicitat personal i familiar.